

УДК 631.115

*Б. В. Душин,
професор,
Г. І. Вініченко,
професор,
Т. М. Самілик,
доцент,
Дніпропетровський державний аграрний університет*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті запропоновано перелік основних методичних підходів щодо оцінки ефективності фермерських господарств. Визначено проблеми та перспективи розвитку фермерства в регіоні.

In the article the list of basic methodical approaches is offered in relation to the estimation of efficiency of farms. Problems and prospects of development of farming are certain in a region.

Ключові слова: методологія, організаційно-правові форми господарювання, сільське господарство, економічна ефективність, фермерські господарства.

ВСТУП

В економічній науці проблема оцінки ефективності організаційно-правових форм підприємств на основі комплексного підходу до її вирішення, вивчення впливу сукупного впливу техніко-технологічних, організаційних, соціально-економічних і маркетингових проблем на ефективність розвитку різних форм господарювання розроблена недостатньо. При цьому в спеціальній економічній літературі мало дослідженими є комплексні питання практичного й організаційного характеру, які враховують регіональні особливості, масштабність оцінки, коло показників системи оцінки ефективності фермерських господарств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити наукові підходи щодо визначення ефективності сільськогосподарського виробництва;

— застосувати основні методичні підходи до визначення ефективності функціонування фермерських господарств регіону.

РЕЗУЛЬТАТИ

Основним напрямом аграрної реформи на сучасному етапі є створення конкурентоспроможних, ефективних господарств ринкового типу, серед яких важливе значення мають фермерські господарства. Світова практика свідчить, що в більшості країн світу фермерські господарства здійснюють процес виробництва сільськогосподарської продукції на високотехнологічній основі і значно впливають на вирішення продовольчої проблеми. Ефективне формування фермерських господарств є актуальною проблемою, успішне вирішення якої забезпечить надійне джерело постачати населення якісними продуктами харчування.

Розглядаючи ефективність сільськогосподарського виробництва, ряд авторів рекомендує визначати економічну ефективність виробництва окремих видів продукції і галузей сільськогосподарства, наприклад, виробництва зерна, таких галузей, як скотарство, свинарство тощо [1]. На думку інших вчених, при вивченні даного питання необхідно розгляда-

Таблиця 1. Вплив фермерських господарств на виробництво сільськогосподарської продукції в Дніпропетровській області

Показники	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2009 р. до 2000 р., +/-
Питома вага фермерських господарств у:					
- площі сільгоспугідь, %	13,2	17,5	20,7	20,2	+7,0
- ріллі, %	12,9	17,2	20,4	19,9	+7,7
- виробництві валової продукції, %	3,8	6,5	6,4	7,4	+3,6
в т.ч. рослинництва	5,5	10,2	10,8	12,4	+6,9
тваринництва	0,8	0,7	1,3	1,2	+0,4

ти ефективність використання земельних, виробничих фондів, капітальних вкладень [2]. Є науковці, які поєднують дві попередні думки і ділять сільське господарство на три функціональні підсистеми: технологічну, економічну, соціальну [3]. Відповідно до цього вони виділяють виробничо-технологічну ефективність, що характеризує використання ресурсів виробництва; виробничо-економічну, що характеризує ефективність виробництва продукції; соціально-економічну, що характеризує ефективність роботи підприємства в цілому. Дослідники також відзначають, що сільське господарство складається не тільки з функціональних, але й організаційної підсистем [4]. Остання являє собою сукупність форм функціонування технологічного, економічного, соціального видів ефективності, а також ще регіональну й госпрозрахункову, які відображають можливості підприємства здійснювати процес розширеного відтворення.

Однак, на нашу думку, багатоукладність у

іншій формі господарювання і власності повинна стати можливістю виробництва на одиницю земельних та трудових ресурсів найбільшу кількість продукції.

Вплив фермерських господарств на виробництво сільськогосподарської продукції в Дніпропетровській області наведено в табл. 1.

Наведені дані свідчать, що за роки досліджень питома вага фермерських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства області є незначною. Так, питома вага їх у загальній площі сільгоспугідь в 2009 році становила 20,2 %, а у виробництві валової продукції — тільки 7,4 %, що підтверджує висновок багатьох дослідників про обмежену роль фермерських господарств у вирішенні продовольчої безпеки країни. Слід зазначити, що продукція рослинництва у загальній вартості валової продукції фермерських господарств займає до 96 %. Це можна пояснити тим, що продукція рослинництва менш трудомістка, швидко забезпечує віддачу вкладеного капіталу, добре зберігається та транспортується.

Таблиця 2. Групування фермерських господарств Дніпропетровської області за площею сільськогосподарських угідь на одне господарство, га

Групи господарств	2000 р.			2009 р.			2009 р. у % до 2000 р.	
	кількість	%	с.-г. угіддя на 1 госп-во	кількість	%	с.-г. угіддя на 1 госп-во	кількість	розмір
I до 10	300	10,1	4,9	300	9,7	6,5	100,0	132,6
II від 10,1 до 20	393	13,2	16,2	385	12,4	16,6	97,3	102,7
III від 20,1 до 50	1446	48,6	36,9	1413	45,6	38,1	97,7	103,3
IV від 50,1 до 100	462	15,6	60,7	345	11,1	68,9	74,4	113,5
V від 100,1 до 500	281	9,4	218,8	463	14,9	213,6	164,8	107,9
VI більше 500	93	3,1	1552,1	196	6,3	1318,3	210,8	84,9
в т.ч. 500,1 до 1000	103	3,3	684,5	-	-
в т.ч. більше 1000,1	93	3,0	2020,3	-	-
із них більше 3000	13	0,4	4298,8	-	-
Разом	2975	100,0	99,4	3102	100,0	145,6	104,3	146,5

Чинниками, які впливають на ефективну роботу господарств, є розміри земельної ділянки на одне господарство. Проведенні нами дослідження показують, що за десять років розмір земельної ділянки на одне господарство збільшився на 46,5%. В основному це відбулося за рахунок збільшення площі сільгоспугідь на 52,7 %, оскільки кількість господарств зросла тільки на 4,3 % (табл. 2).

Фермерські господарства мають значні коливан-

ня земельної площі з розрахунку на одне господарство (табл. 2). У 2009 році чисельність I—IV групи склали 2443 господарства (78,8 % до загальної кількості) з середнім розміром земельної ділянки 35,2 га сільгоспугідь, в тому числі 119 (3,8%) — 4,1га, 181 (5,8%) — 8,1га, 385 (12,4%) — 16,1га і 1413 (45,6%) — 38,1га, і тільки 21,2% господарств мають середній розмір земельної ділянки більш 1300 га. Переважна більшість фермерських господарств області мають невеликі розміри земельних ділянок, що не відповідає рекомендаціям провідних наукових установ. За роки дослідження суттєвих змін у структурі землекористування господарств не відбулося. Однак кількість фермерських господарств у області зросла на 127 одиниць, що відбулося за рахунок їх зменшення в I—IV групах на 158 одиниць і збільшення в V—VI групах на 158 одиниць. Вважаємо, що це є позитивною тенденцією, яка дозволила збільшити середній розмір земельної ділянки. Розширення земельних ділянок фермерських господарств області до оптимальних розмірів можливе шляхом їх укрупнення через оренду землі та об'єднання в сільськогосподарські кооперативи.

Визначальним напрямом підвищення ефективності фермерського виробництва є раціональне використання виробничих ресурсів. Одним із значущих натуральних показників ефективності виробництва є досягнутий рівень урожайності сільськогосподарських культур (табл. 3).

Майже по всіх культурах, за винятком ярового ячменю, спостерігається підвищення рівня урожайності. Вона значно зросла по озимій пшениці, цукровому буряку, овочам. Однак, в цілому, урожайність основних сільськогосподарських культур залишається на низькому рівні. Проведені дослідження свідчать, що урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах значно нижча у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами. Так, у сільськогосподарських підпри-

Таблиця 3. Урожайність сільськогосподарських культур у фермерських господарствах Дніпропетровської області, ц/га

Показники	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2009 % до 2000
Зернові та зернобобові культури, всього	14,8	23,4	14,2	22,2	150,0
у тому числі:					
озима пшениця	13,8	30,6	17,1	26,1	189,1
ярий ячмінь	14,7	16,5	8,0	14,7	100,0
кукурудза на зерно	17,8	27,3	19,0	25,0	140,4
Цукрові буряки	166,4	195,0	108,3	265,3	159,4
Соняшник	11,4	11,4	11,3	13,9	121,9
Картопля	54,1	123,1	100,3	119,4	220,7
Овочі	58,8	86,8	193,8	187,5	318,9

ємствах у 2009 році урожайність була вища у порівнянні з фермерськими господарствами: по зерновим на 6,5 ц/га, цукрового буряку — 180 ц/га, соняшнику — 2,2 ц/га, картоплі — 116,4 ц/га, овочам — 169,3 ц/га. Це пояснюється недотриманням сівозмін, порушенням технології вирощування сільськогосподарських культур, недостатнім забезпеченням мінеральними і органічними добривами, засобами захисту рослин, технікою тощо.

Фермерські господарства Дніпропетровської області вирощують переважно зернові культури та соняшник (табл. 4).

Так, у 2009 році ці дві культури у структурі посівних площ займали 96,4%. За період дослідження значно скоротилася питома вага в загальній посівній площі цукрових буряків, картоплі та овочів, кормових культур. Негативним явищем є те, що відбувається розширення посівних площ під соняшником. За рекомендаціями вчених в десятипільній сівозміні соняшник повинен займати не більше одного поля. На практиці фермери не дотримуються цих вимог, що приводить до втрат родючого шару ґрунту, на відновлення якого потрібно багато часу.

У збільшенні виробництва продукції рослинництва особливу роль відіграють міне-

Таблиця 4. Структура посівних площ, %

Показники	2000 р.	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2009 % до 2000, +/-
Посівна площа, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	
Зернові та зернобобові	56,7	58,8	64,6	60,0	+ 3,3
в т.ч.:					
озима пшениця	18,2	23,0	28,2	25,9	+ 7,7
ячмінь ярий	19,1	23,6	22,5	18,2	- 0,9
кукурудза на зерно	11,9	7,3	8,1	7,3	- 4,6
Технічні культури:	34,6	39,1	33,8	38,8	+ 4,2
в т.ч.:					
цукрові буряки	1,5	1,9	0,9	0,1	- 1,4
соняшник	32,7	34,8	30,0	36,4	+ 3,7
Картопля та овочево-баштанні культури	1,3	0,4	0,5	0,5	- 0,8
Кормові культури	7,4	1,6	1,1	0,7	6,7

Таблиця 5. Чисельність поголів'я худоби та птиці в фермерських господарствах Дніпропетровській області, тис. голів

Види тварин	2000	2005	2007	2009	2009 % до 2000
Велика рогата худоба	8930	4713	1943	2033	22,8
в тому числі: корови	3246	1795	613	658	20,3
Свині	4718	15402	25894	32428	687,3
Вівці та кози	169	1448	1690	3411	20,2 рази
Птиця всіх видів	15589	78025	61994	88155	565,5

ральні добрива за умови їх оптимального співвідношення, урахування фактичного вмісту у ґрунті та досконалих машин для внесення. Це також стосується органічних добрив і хімічних засобів захисту рослин. У 2009 році 36,4% фермерських господарств області при середній потребі 150—180 кг (д.р.) мінеральних добрив на 1га внесли по 0,5кг (д.р.) на 1га, в тому числі азотних — 0,4, фосфорних — 0,1кг. Органічних добрив 3,5% господарств внесли по 2,9 т. на 1га (при нормі 20—30 т). Тільки 20,8% господарств обробляли земельні ділянки ядохімікатами. Незадовільне становище з внесенням добрив і застосуванням засобів захисту рослин пов'язане з тим, що у фермерських господарств недостатньо коштів для придбання цих ресурсів, а також істотне скорочення їх вітчизняного виробництва.

Технічна забезпеченість фермерських господарств є однією з головних умов підвищення економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Згідно проведених розрахунків технічна забезпеченість фермерських господарств зростає. Однак її рівень кількісно і якісно не відповідає оптимальній потребі. Наприклад, в середньому у фермерських господарствах області на один трактор припадає біля 130 га ріллі, це в 5—10 разів більше, ніж у економічно розвинених країнах. Така ж ситуація по зернових комбай-

Таблиця 6. Економічні показники роботи фермерських господарств Дніпропетровської області

Показники	2000	2005	2007	2009	2009 у % до 2000
Отримано на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.:					
- валової продукції	59,3	88,1	70,4	104,9	176,9
- товарної продукції	33,0	79,4	119,2	178,8	541,8
- прибутку	7,2	13,9	32,0	42,2	586,1
Отримано на 1 робітника, тис. грн.:					
- валової продукції	15,3	32,3	33,8	52,2	341,2
- товарної продукції	9,4	29,9	57,2	88,9	945,7
- прибутку	2,1	5,2	15,4	20,9	995,2
Отримано на 1 господарство, тис. грн.					
- валової продукції	52,3	113,9	103,0	152,7	291,9
- товарної продукції	32,0	93,5	174,4	260,3	813,4
- прибутку	7,0	17,9	46,9	61,4	877,1
Рівень рентабельності, %	29,7	15,6	26,9	30,0	-2,3 в.п.

нах, сівалкам та іншому сільськогосподарському обладнанню. Крім цього, багато технічних засобів відпрацювали свій термін, продуктивність їх низка, а експлуатаційні витрати високі. При такій технічній забезпеченості фермерським господарством області важко роз-

рахувати на високу ефективність господарювання.

Виробництвом продукції тваринництва займається незначна кількість фермерських господарств області. Дані табл. 5 свідчать про збільшення поголів'я свиней, овець і птиці. Питома вага фермерських господарств в загальній чисельності поголів'я худоби і птиці в 2009 році становила від 0,7% (птиця усіх видів) до 8% (свині), а у виробництві продукції тваринництва — від 1% (м'ясо усіх видів у забійній вазі) до 1,3% (яйця) і 3,6% (молоко).

Організуючим елементом будь-якого виробничого процесу є персонал аграрних підприємств. Тому ефективність господарювання фермерських господарств залежить від забезпеченості трудовими ресурсами та їх професійно-кваліфікаційного рівня. У більшості фермерських господарств використовуються праця самого фермера і членів його родини. У 2009 році у фермерських господарствах області на одного працівника отримано 52,2 тис. грн. валової продукції, що на 65, 1 % менше, ніж у сільськогосподарських підприємствах області.

У фермерських господарствах області є проблема із забезпеченням їх висококваліфікованими кадрами. Слід пам'ятати, що робітник сільського господарства має справу з живими організаціями: рослинами і тваринами, які потребують особливого до становлення до

них і специфічних знань. Крім цього, через кожні 3—5 років знання застарівають у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу. Тому кожен фермер повинен пройти курс підвищення кваліфікації з обов'язковим складанням іспиту та одержанням посвідчення. Це норма, яка діє у всіх зарубіжних країнах і повинна такою стати й для наших фермерів. Для тих фермерів, які підвищують кваліфікацію, ефективно

використовуючи виробничі ресурси, впроваджують ресурсозберігаючі технології держава повинна передбачити відповідні пільги стосовно оподаткування та кредитування виробництва. Крім цього, потрібно вивчити досвід ведення сільськогосподарського виробництва у фермерів Європейського Союзу через проведення семінарів та стажування.

Головною метою будь-якого виробництва є одержання максимального прибутку. Це стосується і фермерських господарств. Тому розглянемо економічні показники роботи фермерських господарств.

Дані таблиці свідчать про те, що в 2009 році порівняно з 2000 роком вартість валової продукції з розрахунку на 100 га сільгоспугідь зросла на 76,9%, відповідно товарної продукції і прибутку більш як у 5 разів. Значно зросли ці показники з розрахунку на одне фермерське господарство та одного працівника. Фермерські господарства області з кожним роком господарюють ефективніше. Однак досягнутий рівень ефективності ще недостатній. Так, в 2009 році усіма категоріями господарств області вироблено валової продукції сільськогосподарства з розрахунку 100 га сільгоспугідь 287,6 тис. грн., що на 174,2% більше, ніж фермерськими господарствами. Таким чином, у фермерських господарств області ще є резерви для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення її ефективності.

ВИСНОВКИ

Проведені дослідження розвитку фермерських господарств і забезпеченості їх виробничими ресурсами, а також аналіз ефективності господарювання дає змогу зробити наступні висновки:

— роль фермерських господарств у вирішенні продовольчої проблеми країни не відповідає покладеним на них вимогам;

— проблемним є те що, значна кількість фермерських господарств є невеликими за розмірами, що не відповідає розвитку продуктивних сил в аграрному секторі та не дозволяє ефективно вести виробництво. Це можливо вирішити: шляхом укрупнення їх через оренду землі та за рахунок фермерів, які не ефективно використовують земельні ділянки, а також об'єднання у сільськогосподарські кооперативи для вирішення питань виробництва, зберігання, переробки і збуту сільськогосподарської продукції;

— у фермерських господарств області нижча урожайність сільськогосподарських

культур у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами інших форм господарювання. Підвищити її можна за рахунок внесення оптимальних доз мінеральних і органічних добрив, а також застосування засобів захисту рослин;

— без сучасної високоефективної техніки фермерські господарства не зможуть виробляти конкурентоспроможну продукцію, тому потрібно відродження сільськогосподарського машинобудування з метою виробництва дешевої і якісної техніки для фермерів;

— для фермерів області обов'язковим повинно стати підвищення кваліфікації та складання іспиту з одержанням посвідчення, вивчення досвіду ведення сільськогосподарського виробництва фермерів Європейського Союзу через проведення спільних семінарів та стажування. Для фермерів, які підвищують кваліфікацію, ефективно використовують виробничі ресурси, впроваджують ресурсозберігаючі технології розробити систему надання державних пільг;

— фермерські господарства області з кожним роком підвищують ефективність господарювання. Однак досягнутого рівня ще недостатній у порівнянні з сільськогосподарськими підприємствами інших форм господарювання;

— на третьому етапі розвитку фермерських господарств повинні відбуватися якісні їх перетворення у напрямі укрупнення розмірів, розвитку комбінованої спеціалізації, впровадження сівозмін і сучасних технологій виробництва сільськогосподарської продукції.

Література:

1. Амосов О.Ю. Фермерство як форма підприємництва в аграрній сфері / О.Ю. Амосов // Агросвіт. — 2008. — №8. — С. 4—6.

2. Болгарова Н.К. Особливості розвитку господарських форм використання землі в сільському господарстві / Н.К. Болгарова / Економіка АПК. — 2004. — №5. — С. 47—52.

3. Бортник Т.І. Мотиваційні пріоритети в діяльності фермерських господарств / Т.І. Бортник // Економіка АПК. — 2003. — №5. — С. 25—28.

4. Збарський В. Оцінка ризиків виробничої діяльності фермерських господарств / В. Збарський // Бухгалтерія в сільському господарстві. — 2008. — №21. — С. 20—24.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2011 р.